

UDK 821.163.4-1:398

Stručni rad

Milica NIKOLIĆ (Nikšić)

Ministarstvo kulture Crne Gore

nikmilica@yahoo.com

OSVRT NA KNJIGU *CRNOGORSKA USMENA TUŽBALICA* ADNANA ČIRGIĆA

Crnogorska usmena tužbalica Adnana Čirgića predstavlja zbirku pažljivo odabranih materijala koji nam pružaju osnov za detaljnu analizu društvenih odnosa koje se kroz njih prelamaju. Tu se mogu iščitavati odnosi između različitih društvenih slojeva, odnos prema onostranom, različit tretman žena i muškaraca u društvu, društvene vrijednosti i mnoge druge karakteristike koje nam mogu poslužiti za dalje izučavanje proklamovanih vrijednosti na kojima je sazdan proces nacionalne/kulturne ili pak neke druge grupne identifikacije i prije svega osnov za izučavanje onoga kako se taj proces mijenjao kroz vrijeme. Tužbalice neupitno predstavljaju dio crnogorskog kulturnog nasljeđa. U pitanju je posebna kategorija, nematerijalno nasljeđe, koja predstavlja dio cjelokupne baštine, koja se ranije označavala terminom *duhovna kultura*, a koja se često nalazila na marginama kulturnog sistema.

Ključne riječi: *Adnan Čirgić, tužbalice, nematerijalno kulturno nasljeđe, kulturna identifikacija, usmena književnost*

Knjiga *Crnogorska usmena tužbalica* autora Adnana Čirgića predstavlja jedinstven naučni osvrt na ovaj segment nematerijalnog kulturnog nasljeđa i izuzetno značajan doprinos za dalji naučni rad u ovoj oblasti.

Kako bismo etno-antropološkoj analizi ovog fenomena pristupili pravilno, prije svega je potrebno napraviti kratak osvrt na teorijski okvir u kom ćemo se kretati. Potrebno je reći da ćemo kulturnom fenomenu tužbalica pristupiti s aspekta nematerijalnog nasljeđa, te u kontekstu procesa identifikacije, ali i sa aspekta *kulture smrti*, kao još uvijek prilično uticajne struje koja oblikuje društveni život čovjeka.

Materijalna i nematerijalna kultura, predstavljaju dva aspekta nasljeđa, različita u svojoj suštini ali neophodna za međusobnu korelaciju i cjelokupan kulturni identitet. Materijalna kultura određuje prostorne i vremenske marke-

re, nematerijalna obezbjeđuje simboličke vrijednosti kolektivnog duha lokalne ili nacionalne zajednice. Na taj način, obezbjeđuje se specifičan kulturni diskurs gdje je teško, a i nepotrebno, odrediti precizne granice između ova dva segmenta.

Tužbalice neupitno predstavljaju dio crnogorskog kulturnog nasljeđa. U pitanju je posebna kategorija, nematerijalno nasljeđe, koja predstavlja dio cjelokupne baštine, koja se ranije označavala terminom *duhovna kultura*, a koja se često nalazila na marginama kulturnog sistema. Institucije su se, najčešće, analizom nematerijalne baštine bavile kroz muzejsku djelatnost, pa je nematerijalna baština bila sredstvo interpretacije muzejskih predmeta. Naravno, određen broj naučnika jeste djelovao u ovoj oblasti, ali pozicija nematerijalnog nasljeđa se tek institucionalno formira nakon usvajanja UNESCO Konvencije o zaštiti nematerijalne baštine, mada se, ipak, ne može reći da je taj proces zatvoren. Nematerijalno nasljeđe, i pored dakle međunarodnog, zatim i nacionalnog okvira zaštite (zakon), i dalje predstavlja najsuptilniji, najranjiviji aspekt baštine, upravo zbog svoje prirode neodvojivo vezane za čovjeka kao nosioca ovog nasljeđa. Nematerijalno nasljeđe nekad znaju biti i pojedinci, osobe koje čuvaju i prenose tradicije starih zanata ili nekih posebnih umijeća koja su karakteristična za određenu porodicu.

Prema UNESCO Konvenciji o zaštiti nematerijalne kulturne baštine definiše „vještine, izvedbe, izraze, znanja, umijeća, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, grupe i u nekim slučajevima, pojedinci prihvataju kao dio svoje kulturne baštine. Ovu nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi iz naraštaja u naraštaj, zajednice i grupe stalno iznova stvaraju kao odgovor na svoje okruženje, svoje međusobno djelovanje s prirodom i svojom istorijom koja im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako podstiče poštovanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti.“¹ Nematerijalna baština stoga obuhvata područja: usmena predanja i izrazi (uključujući jezik kao sredstvo komunikacije nematerijalne kulturne baštine); izvedbene umjetnosti; običaji, obredi i svečanosti; znanje i vještine vezani za prirodu i svemir; te tradicijski zanati.

Tužbalice su dakle po više osnova dio nematerijalne kulturne baštine. One predstavljaju običaje, društvena predanja i izraze. Tužbalice figuriraju kao imaginarni prostor koji povezuje ovostrano i onostrano i kao takve predstavljaju i vjerovanja u natprirodne sile, te u komunikaciju sa onostranim. Ta potreba da se upute i prenesu poruke sa ovog svijeta na drugi ukazuje na posebno mjesto koje kultura smrti zauzima u našem nematerijalnom nasljeđu.

¹ UNESCO Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine
http://www.unescomontenegro.com/images/Zakon_o_ratifikaciji_konvencije_o_zastiti_nematerijalne_kulturne_bastine.pdf

Generalno se može reći da se smrti kao fenomenu pristupa sa različitih aspekata. Sa jedne strane, riječ je o prirodnoj neminovnosti, sa druge strane opet je riječ o neminovnosti koja izaziva strah, podozrenje, mitologizovanoj pojavi koju treba pokušati odagnati/odložiti. Fenomen smrti zapravo u crnogorskoj kulturi ima niz specifičnih segmenata koji čak mogu uputiti na zaključak da je kultura smrti dominantna matrica koja upravlja društvenom zbiljom. To se može vidjeti po običajima i ritualima koji se odnose na smrt (naricanje, tužbalice, korota, četrdesnice, godišnjice, rituali protiv zlih sila, ideja o vampirima, duhovima, izrada nadgrobnih ploča), čak se i humor često karakteriše kao „crni“ humor.

U pristupu nacionalnom identitetu ipak ovaj segment kulturnog nasljeđa se ne doživljava kao ona nad-ideja sa kojom se identifikujemo. Odnos prema nacionalnom identitetu često je satkan od mitova, ili pak idealizovanih segmenata istorije ili tradicije, mitologizovane prošlosti sa određenim istorijskim simbolima sa kojima biramo da se identifikujemo. Te simbole zatim apstrahujemo iz kompleksa nagomilanih simboličkih vrijednosti jednog društva i gajimo ih kao esenciju nacionalnog bića. Kultura smrti, ili makar određeni njeni segmenti, ne uklapaju se u takvu sliku svijeta, zbog čega se često nalaze na marginama, teže se sakriti, što tu magijsku sliku njihove pozicije dodatno obavija velom misterije.

Ovakvom pristupu u prilog govori i jedan materijalni segment baštine. Naime, prošle godine su stećci – srednjovjekovna groblja upisani na UNESCO listu svjetske baštine kao zajednički kulturni fenomen Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije. Iz Crne Gore upisana su tri lokaliteta: Grčko groblje i Bare Žugića na Žablaku i Grčko groblje na Šćepan Polju. Poznato je da materijalnu baštinu prati niz izazova koji utiču na njeno očuvanje i da njena uzurpacija može štetiti njenim kulturnim vrijednostima, pa upis dobra na UNESCO listu predstavlja prioritet zaštite pojedinih kulturnih dobara, zbog njihovog očuvanja. Međutim, sa stećcima to nije bio slučaj jer njihova materijalnost zapravo nikad nije bila ugrožena u tom smislu. Budući da je riječ o grobljima, od njihovog nastanka do savremenog doba, stećci nijesu bili mjesta na kojima je ljudski faktor kanio graditi ili drugačije uticati na okolinu, upravo zbog tog magijskog odnosa prema smrti. Simboličke vrijednosti prostora, sa materijalnog i nematerijalnog aspekta, posebno dolaze do izražaja kada se određeni nematerijalni fenomeni dešavaju u prostoru koji već ima prepoznate materijalne kulturne vrijednosti. Stećci su, kao prostor, u tom smislu zapravo predstavljali mjesta za izbjegavanje. Vanredno vrijedan stećak Petka Krstjanića na Šćepan Polju, između ostalog, kaže:

*Bože, ¼à Petko krstjanin, (pri-)
mi dušu moju. Braćo i družino
molim vas ne gazite mimoidući,
jer sam ja bio kao i vi a vi ćete biti
kao i ja smrtni*

Dakle, potreba povezivanja *ovog i onog* svijeta karakteristična je za sva istorijska razdoblja i različite kulturne uticaje na prostoru Crne Gore. Naravno, globalizacija i drugi savremeni procesi utiču na nestanak određenih tradicija, i iako se obično o tome govori sa žaljenjem, treba reći da su društveni procesi nezaustavljivi i da uporedo sa nestankom određenih pojava javlja se i nastavak novih. U tom smislu možemo reći, na primjer, da neki posmrtni običaji nestaju, no sa druge strane upotreba interneta omogućava *online* izražavanje žalosti, što je na neki način nov društveni fenomen. Isto tako možemo tumačiti žaljenje za određenim javnim ličnostima čija smrt pokreće cijele *online* procese među korisnicima društvenim mreža.

Mnoge kulturne prakse su tokom istorije nestale, jer prestaje potreba za njima, mijenjaju se zajednice, mijenjaju se i načini upražnjavanja društvenog života. Međutim, to nije vrijednosno ni dobro ni loše, jednostavno predstavlja prirodan slijed događaja. Na sličan način nastaju novi običaji, koji vremenom postaju tradicije. Njihov nestanak i opastanak jeste proizvod ljudske prakse, ali potreba da ih po svaku cijenu očuvamo predstavlja direktni atak na prirodan tok samog elementa. Svaka tradicija nastaje sa razlogom i isto tako nestaje sa razlogom.

U svakom slučaju, da se zaključiti da je smrt svojevrsna senzacija u svim vremenima. *Crnogorska usmena tužbalica* predstavlja zbirku pažljivo odabranih materijala koji nam pružaju osnov za detaljnu analizu društvenih odnosa koje se kroz njih prelamaju. Tu se mogu iščitavati odnosi između različitih društvenih slojeva, odnos prema onostranom, različit tretman žena i muškaraca u društvu, društvene vrijednosti i mnoge druge karakteristike koje nam mogu poslužiti za dalje izučavanje proklamovanih vrijednosti na kojima je sazdan proces nacionalne/kulturne ili pak neke druge grupne identifikacije i prije svega osnov za izučavanje onoga kako se taj proces mijenjao kroz vrijeme. *Crnogorska usmena tužbalica* pažljivim čitanjem može otkriti šta su bile one vrijednosti koje su u datom trenutku birane kao univerzalne, vanredno vrijedne, kojima je trebalo obezbijediti put „na onaj svijet“.

Milica NIKOLIĆ

**A REFLECTION ON ADNAN ČIRGIĆ'S
*CRNOGORSKA USMENA TUŽBALICA***

Adnan Čirgić's *Crnogorska usmena tužbalica* (*Montenegrin Oral Lament*) is a collection of carefully selected materials which provide us with the basis for a detailed analysis of social relations of this culture-specific phenomenon, including the relationships between the different classes, different treatment of men and women in company, social values, and many other features relevant for the process of national / cultural or some other group identification. Oral lament is undoubtedly a fraction of Montenegrin cultural heritage, a particular category of what was previously denoted by the term spiritual culture.

Key words: *Adnan Čirgić, cultural heritage, cultural identification, oral literature*